

PROPONTICA

Uluslararası Propontis Arkeolojisi Dergisi
International Journal of Propontic Archaeology

e-ISSN: 2980-132X, PROPONTICA, Mart 2024, 2 (3): 35-54

Geç Antik Çağ'da Paganizmden Hristiyanlığa Ölüm Algısı

The Perception of Death From Paganism To
Christianity in Late Antiquity

Güzin BİLİR¹

¹Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Düzce
· guzinbilir.dgh@düzce.edu.tr · ORCID > 0000-0002-8061-2386

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 7 Şubat/February 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 11 Mart/March 2024

Yıl/Year: 2024 | **Cilt – Volume:** 2 | **Sayı – Issue:** 3 | **Sayfa/Pages:** 35-54

Atıf/Cite as: Bilir, G. "Geç Antik Çağ'da Paganizmden Hristiyanlığa Ölüm Algısı"
Propontica, 2 (3), Mart 2024: 35-54.

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA PAGANİZMDEN HRİSTİYANLIĞA ÖLÜM ALGISI

ÖZ

20. yüzyıldan itibaren tarih literatüründe yerini alan Geç Antik Çağ, Antik Çağ'dan Erken Orta Çağ'a geçişi tanımlayan modern bir terimdir. Tam anlamıyla bir geçiş dönemi olan Geç Antik Çağ'da, Roma İmparatorluğu yönetimindeki Anadolu'nun inanç sisteminde köklü değişiklikler olmuş, Pagan Roma İmparatorluk yönetimi Hristiyanlaşmaya başlamıştır. Bu makalenin konusunu, 3-7. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'nun değişen din yapısı ile bu dini yapısına uygun olarak, insanoglunun değişen dünya görüşü ve ölüm algısı oluşturmaktadır. Ruhun bedenden ayrılması suretiyle kişinin maddi hayat kaynağını yitirmesi şeklinde tanımlanan ölüm ve ölüm sonrası hakkındaki algılama, inanış ve uygulamalar kültürden kültüre, devirden devire değişmektedir. Ölümü anlama ve anlamlandırma konusuna en önemli katkılar ise dini inançlardan gelmektedir. Bu bağlamda makalede, politeizmden monoteizme geçilen bu zaman aralığında, insanoglunun ölüm algısı ve ölü gömme uygulamalarındaki değişimler veya benzerlikler karşılaştırmalı olarak verilip bir sentez ortaya konulmuştur. Çalışmada öncelikli olarak Yunan ve Roma Dönemlerindeki Pagan inancı ile tek tanrılı din olan Hristiyan inancındaki ölüm algısı sorgulanmaktadır. Bahsi geçen dönemdeki bu benzersiz ve büyük dinsel değişimin sonucunda 4. yüzyıla gelindiğinde imparatorluk sakinlerinin yarısından fazlası bu değişime ayak uydurmuştur. Paganizmden Hristiyanlığa geçiş hızlı gibi görünse de Pagan Yunan-Roma kültüründen ayrılış görüldüğü kadar kolay olmamış, halkın her sınıfından insan grupları, eski alışkanlıklarına ve inançlarına tutunmakta ısrarcı davranmışlardır. Ölümü algılama, ölüme karşı takınılan tutum yeni dinin etkisinde değişmiş olsa da her iki inançtaki ölü gömme uygulamaları ve cenaze hazırlıklarında çok büyük değişimler olmadığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geç Antik Çağ, Hristiyanlık, Ölüm, Gömüt, Din.

THE PERCEPTION OF DEATH FROM PAGANISM TO CHRISTIANITY IN LATE ANTIQUITY

ABSTRACT

Late Antiquity, which has taken its place in history literature since the 20th century, is a modern term describing the transition from Antiquity to the Early Middle Ages. In Late Antiquity, a transition period indeed, radical changes occurred in the belief system of Anatolia under the rule of the Roman Empire, and the Pagan Roman Imperial administration began to Christianize. The subject of

this article is the changing religious structure of the Roman Empire in the 3-4th centuries and the changing worldview and perception of death of human beings in accordance with this religious structure. Perceptions, beliefs and practices about death and after-death, which are defined as the loss of one's material source of life by the separation of the soul from the body, vary from culture to culture and from time to time. The most important contributions to understanding and giving meaning to death come from religious beliefs. In this context, this article comparatively presents the changes or similarities in humankind's perception of death and burial practices during this period, from polytheism to monotheism, and presents a synthesis. The study primarily questions the perception of death in the Pagan belief in the Greek and Roman Periods and the Christian belief, a monotheistic religion. As a result of this unique and major religious change in the mentioned period, by the 4th century, more than half of the inhabitants of the empire had kept up with this change. Although the transition from Paganism to Christianity seemed rapid, the separation from the Pagan Greek-Roman culture was not as easy as it seemed, and groups of people from all classes insisted on holding on to their old habits and beliefs. Although the perception of death and the attitude towards death have changed under the influence of the new religion, it is understood that there were no major changes in the burial practices and funeral preparations in both beliefs.

Keywords: Late Antiquity, Christianity, Death, Buried, Religion.

GİRİŞ

Ölüm, organizmayı yaşatan biyolojik fonksiyonların durmasıdır¹. Sözlükteki anlamı ise hayatın sona ermesidir. Genellikle “ruhun bedenden ayrılması suretiyle kişinin maddi hayat kaynağını yitirmesi” şeklinde tanımlanan ölüm ve ölüm sonrası inanış ve uygulamalar kültürden kültüre, devirden devire değişmektedir. İnsanoğlunu diğer canlı türlerinden ayıran en önemli özelliği, ölümü tanıması ve ölümün bilincinde olmasıdır. İnsanlar bu bilince ulaşmak için birçok deneyim yaşamış ve sonrasında ölüm olgusunu kabullenmiştir. Hellenistik felsefenin önemli filozoflarından *Epikür*, insanoğlunun ölümü hayatın tadını kaçıran bir durum olarak gördüğünü ve onun doğurabileceği endişe ve korkuyu aşabilmek için bir tür yok sayma gayretine giriştiğini söyler². *Platon* ise ölümü hayatın gerçek anlamı ve tek gayesi olarak görüp yaşamın merkezine oturtmuştur³.

İnsanoğlunun ölüm karşısındaki tepkisi, hayata karşı takındığı tavrı belirler. Bu kişisel tavrın belirlenmesinde din ve ideoloji gibi değişik etkiler altında sosyal

1 Şahin-Başkaya 2017, 127.

2 Weber 1905, 34-136.

3 Robin 1950, 764-856.

ve kültürel çevrenin ölüme yüklediği anlamların makro etkisi bulunmaktadır. Böylece varoluşa verilen anlam, ölüme yaklaşımı belirlerken, ölüm de insanın hayat ve varoluş karşısındaki tutumunu etkilemektedir⁴.

Hayatın beraberinde getirdiği ölüm gerçeği, insanoğlunun daima içinde hissettiği bir korkudur. İnsan ölüme, yakınlarını kaybetme, yalnız kalma, hayatta kalanların üzüleceğini düşünme gibi olumsuz duygular yüklemiştir. İnsanlar bu olumsuz duygularla birlikte oluşan ölüm korkusuna karşı çeşitli önlemler almış, sahip oldukları inanç doğrultusunda bu olguya ölümden sonraki ikinci hayat gibi açıklamalar getirerek olumlama yapmıştır. Ölümün gizemi ve bu gizemden kaynaklanan korku, insanlarda ahiret inancının doğmasını sağlamıştır. Ölüm korkusunun üstesinden gelebilmek için uhrevi inanca sığınarak ölü gömme uygulamalarını geliştirmiştir.

İnsanoğlu hiçbir zaman ölümü kabullenememiş, bir gün bir şekilde geri dönebileceğini düşünerek, dünyevi varlığını koruyacak mezarlar inşa etmeye başlamıştır. Tekrar geri döndüğünde, döneceği yer olan mezarın en uygun şekilde hazırlanması gerektiğine inanmıştır. Bu inanın tam tersine Roma dünyasında, önceki kültürlerin inanisinden izler kalsa da ölümden sonraki hayata pek yer verilmemiştir⁵. Ölümün sonsuz bir uyku olduğuna, hiçliğe geçiş olduğuna inanılmıştır⁶. Felsefi ve edebi anlamda, ölümden sonra cesede dönüşme dışında, ölümden sonraki hayatla ilgili fazla öğreti yapılmamasına rağmen mezar sanatı ve cenaze törenlerine önem verilmiştir⁷. Pagan Roma dünyası için mezarın ölen kişiye vereceği huzur ve konfor çok önemlidir. Mezarlar, huzurlu bir uyku için hazırlanmıştır. Çocuk mezarlarında kullanılan “putto” figürü ölüm ve uyku benzerliğini vurgulamaktadır⁸. Ölüm, yorucu hayat koşuşturmasından sonra geri dönülecek, ebedî bir istirahatgâh olarak görülmüştür. Kabartmalardaki gemi veya at üzerinde seyahat eden figür, ölen kişinin hayattaki yolculuğunu ve bu yolculuğun sonu olan liman betimi ise ölümünü simgeler⁹. Ölüm sonrası bir ödül vaadi veya ilahi ceza konuları mitolojiden öteye geçememiştir.

Ölümün uyandırdığı korku ve gerginliği aşmak için yürütülen her fikir ve başvuru her hareket dinî açıdan ele alınmalıdır¹⁰. Dünyada çekilen çilelerin karşılığı olarak ahirette kendilerine cennet bahçelerini onlara zulmedenlere de cehennem vadeden Hristiyanlık, toplumun alt tabakasında hızla yaygınlaşmıştır. Bundan böyle Hristiyan Romalılar için ölüm, sonsuza dek sürecek bir uyku değil de mahşer günü tekrar dirilme olarak görülmeye başlamıştır. Roma İmparatorluğu

4 Hökelekli 1991a, 153.

5 Veyne 1987, 219.

6 Tek 2002, 122.

7 Tek 2002, 122.

8 Tek 2002, 124.

9 Veyne 1987, 219-220.

10 Hökelekli 1991b, 85.

için Geç Antik Çağ, siyasal açıdan birçok imparatorun tek veya çoklu yönetimlerde bulunduğu, iktidar mücadelelerinin yaşandığı kaotik bir çağdır. Batı Roma dünyası, pek çok krallık tarafından parçalanma tehlikesiyle mücadele ederken aynı zamanda Tuna ve Ren Nehirlerinin diğer yakasındaki barbar olarak nitelendirilen topluluklarla da mücadele etmiştir. İmparatorluk, barbar tehditleri ve imparatorların kendi aralarındaki taht mücadelelerinin yanı sıra MS I. yüzyılda kademeli şekilde örgütlenerek daha sonraları dini anlamda köklü değişikliğe sebep olacak olan Hristiyanlığa karşı da baskıcı bir tutum sergilemiştir. Buna karşın İmparator Constantinus'un Hristiyanlara karşı özgürlükçü yaklaşımı, bu dine mensup kişilerin inançlarını daha rahat yerine getirebildikleri bir yaşam sunmuştur. Bunun sonucunda imparatorluğun siyasi yapısı yeni dinin kurallarına göre yeniden kurgulanmıştır. İlk yıllarından itibaren Paganizm etkisindeki Batı merkezli Roma İmparatorluğu'nun ekseninin doğuya kaymasıyla birlikte Hristiyanlığa geçiş sürecinin tamamlanması sonrasında imparatorluk, Constantinopolis merkezli Doğu Roma İmparatorluğu olarak bin yıl daha varlığını sürdürmüştür.

Paganizmden Hristiyanlığa geçişin yaşandığı dönem böylelikle "Geç Antik Çağ" olarak literatüre yerleşmiştir¹¹. Tam anlamıyla bir geçiş dönemi olan Geç Antik Çağ'da, Roma İmparatorluğu yönetimindeki Anadolu'nun inanç sisteminde köklü değişiklikler olmuştur. Pagan imparatorluk yönetimi Hristiyanlaşmış bununla birlikte toplumdaki Hristiyan nüfus hızla artmıştır. Ancak toplumun belli bir kesimi Pagan inançlarına devam etmiştir. 4-5. yüzyıllarda Pagan filozoflar Ege'ye yerleşmişler, kendilerini "Helenler" olarak adlandırmışlardır. 4. yüzyılda İmparator *Constantinus*, devlet kurumunu tamamen Hristiyanlaştırmasına rağmen Pagan Helenler VI. yüzyılın sonlarına kadar Hristiyanlığa direnmişlerdir. 4. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğu'nun, Batı Roma İmparatorluğu'na göre daha fazla Hristiyanlaşmış olmasına karşın batıya göre Pagan etkilerini daha geç kaybetmiş olduğu görülür. Bu durum kültürel ve sosyal hayatta devam eden Paganizm

11 Riegl, IV-VII yüzyıllar arasındaki sanatın Orta Çağ sanatından farklı olduğunu tespit etmiş ve bu doğrultuda Geç Antik Çağ kronolojisini oluşturmuştur Riegl 1889; Reigl 1901; H. Prienne ise Antik Çağ'ın sonunu İslam ordularının Doğu Akdeniz'i kontrol altına aldığı VIII. yüzyıla kadar uzatmıştır Pirenne 1984; H. I. Marrou 1977 yılında yayınladığı "Roma'nın Çöküşü mü Geç Antik Çağ mı" adlı eserinde sanattaki Pagan anlayıştan Hristiyan anlayışına geçişteki sürekliliği, görsel içeriklerle birlikte anlatmış ve Geç Antik Çağ'a denk düşen bu zaman aralığını III. yüzyıl kriziyle birlikte Diocletianus ile başlatıp Iustinianus'la sonlandırmıştır Marrou 1977; H. M. Jones ise 1964 yılında yayınladığı "The Later Roman Empire" adlı kitabında Antik Çağ'ın süresini VII. yüzyılın başına kadar uzatmıştır. Jones ayrıca Geç Antik Çağ kronolojisini 284-602 olarak belirlemiştir Jones 1964; Böylece Cambridge Ancient History serisinin yeni basımlarında III-VII. yüzyılları arası "Geç Roma" veya "Geç Antik Çağ" olarak isimlendirilmiştir Kaçar 2018ct, 523; P. Brown ise ilk başlarda 150-750 yılları arasını benimsemiş Brown 1974, 25-33, daha sonraları ise 250-800 yılları arasındaki zaman aralığını kabul etmiştir. Bowersock et al. 1999; Son olarak Brown'un öğrencileri tarafından hazırlanan yayında ise bu zaman aralığı 200-800 yılları arası olarak verilmiştir Marcone 2008, 4-19; S. Mitchell ise "A History of the Later Roman Empire AD 284-641" adlı kitabında, III-VII yüzyıl arasındaki zaman dilimini "Geç Roma Dönemi" olarak adlandırmıştır Mitchell 2016; Koch ise 200-600 yılları arasındaki zaman dilimini "Geç Antik" ya da "Erken Hristiyanlık Dönemi" olarak adlandırmaktadır Koch 2015; C. Mango "Bizans Yeni Roma İmparatorluğu" adlı çalışmasında kullanışlı bir etiket olarak gördüğü "Bizans" terimini kullanmayı tercih etmiş ve 324 yılı ile başlayan ve İslam'ın yükseldiği, Araplar'ın Doğu Akdeniz ve güney kıyılarında belirgin bir varlık gösterdiği VII. yüzyılın ortalarına kadar geçen zaman aralığını Erken Bizans olarak adlandırmıştır Mango 2018, 9.

etkisinden anlaşılmaktadır¹². Özellikle ölü gömme uygulamalarında bu etkinin izlerini somut bir biçimde görmek mümkündür. Anadolu, Geç Antik Çağ'ın ilk yüz yılında, Pagan ve Hristiyan toplumlara eş zamanlı olarak ev sahipliği yapmış olup, daha sonraları Hristiyan nüfusun giderek artması ile birlikte neredeyse tamamen Hristiyanlaşmıştır¹³.

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA ÖLÜM ALGISI

Geç Antik Çağ'da Hristiyanlık inancına göre ölüm, ruhun bedenden ve bu dünyadan ayrılışı, dinlenme, geçici bir uykuya dalma, kurtuluş, özgürlüğün başlangıcı ve faniliğe karşı bir zafer olarak yorumlanmaktadır¹⁴. Böylece ölüm, ardından kutlamalar yapılacak bir olay olarak algılanır. Aziz Nikon, (10. yüzyıl) ölüm döşeğinde etrafına toplanan kalabalığa ağıt yakmayı bırakıp bu mutlu olay için şükür duaları etmelerini söyler¹⁵. Hristiyanlıkta ölüm, fani hayatın sonlanmasıyla birlikte gerçek yaşama geçişi temsil etmektedir. Yeniden uyanışın sağlanacağı mahşer gününe kadar bekleyerek geçirecekleri mezarlıklarına “uyuma yeri” anlamına gelen “*koimeterion*” denilmektedir¹⁶.

Pagan dünyasında ölen kişinin Styks Irmağı'ndan geçip Hades'in karanlıklar ülkesinde kalacağına inanılmıştır. Bu sebeple ölüm acı bir olay olarak algılanıp ölen kişinin arkasından yas törenleri yapılmıştır. Ruh, bir daha geri dönmek üzere yeraltındaki ölümler yurduna gitmektedir¹⁷. Roma dünyasında ise bir hiçlik, yok oluş olarak görülmüştür. Ölümü bir son olarak gören Paganlar ölümlerini gömdükleri alanlara “ölüler şehri” anlamına gelen “*nekropolis*” adını vermişlerdir.

Hristiyanlıkta ölüm bir son değil başlangıç olarak görülmektedir. Ruh, ölüm ile günahkâr bedenden kurtulmaktadır. Hristiyanlık inancının batı teolojisinde beden, şeytan olarak görülmekteyken doğu teolojisinde bu durum kabul edilmiştir. Doğru teolojisi ise insan bedenini ruhtan farklı olarak günah işlemek için bir potansiyele sahip olsa da ruh ve bedenin insanı tamamlayan iki parça olduğunu ve birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğini savunur. Ölüm ile ayrılan beden ve ruh, mahşer gününde tekrar birleşecek ve kendi doğal halini alacaktır. Doğru teolojisinde, ebedî yaşam için ruh cennete bedeniyle birlikte kabul edilecek inancı hâkimdir¹⁸. Doğru Hristiyanlığında kremasyon bu nedenle kaldırılmış olabilir çünkü ölüm ile bedenden ayrılan ruh, mahşer günü geldiğinde Hz. İsa tarafından diriltilirken geri dönüp bedeniyle birleşecektir (Fig. 1). Hristiyanlıkta azizlerin ve *martyr*lerin ruhu, ölüm anından hemen sonra gök krallığına çıkarken, sıradan insanların ruhlarının

12 Brown 2017, 84.

13 Mitchell 1999, 57, 63.

14 Fedwick 1976, 154-155.

15 Sullivan 1987, 159.

16 Çetinkaya 2011, 30.

17 Şpidlik 1986, 114.

18 Meyendorf 1979, 141.

geçici olarak kısmi cennet veya kısmi cehennemde tutulduğuna inanılırdı. Beden ise mahşer günü geldiğinde ruhuyla tekrar birleşip dirileceği zamanı beklerken “uyku” sürecindedir. Geç Antik Çağ'da imparatorluğun doğusunda yaşayan halk için ölüm, uyku sürecidir. Özellikle kutsal kişilerden bahsederken ölüm kelimesinin tam karşılığı olan “*tanados*” yerine uyku anlamına gelen “*koimesis*” kelimesi kullanılmıştır¹⁹. Paul Fedwick'in de dediği gibi “Mezar ruhsuz bedenlerin dirilmek beklentisi içinde dinlendikleri bir uyku odası, geçici bir bekleme yeridir”²⁰. Ölüm hakkında bu düşüncenin hâkim olduğu bu tek tanrılı dinde, mahşer gününde dirilerek İbrahim peygamberin kucağında bekleyen ruh ile birleşme, tanrı katına çıkıp tanrıyla bütünleşme ve böylece tanrısallaşma söz konusudur²¹. Bunun içindir ki Hristiyanlık ikonografisinde “ölüm” değil “ölümsüzlük” ana tema olmuştur²².

Fig. 1: İsa peygamber ölüler dünyasında²³

19 Akyürek 2010, 89 dipnot. 313.

20 Fedwick 1976, 160.

21 Walter 1976, 113-115.

22 Walter 1976, 113-115; İsa'nın ölüm üzerindeki zaferini anlatan “anastasis”, Musa'ya on emrin verilmesi için bkz. Deckers-Serdaroğlu 1994, 140-163, fig.: 7-8; Lazarus'un dirilişi için bkz. Walter 1976, 115.

23 The Russian State Museum <http://www.pravoslavie.ru/foto/image5321.htm>

İnsanoğlunun ölümü algılayışını ifade eden uygulamalar, zaman içerisinde gelenekselleşerek daimî duruma gelmiştir²⁴. İnsanoğlu, ölümün yaşam içerisindeki hâkimiyetiyle beraber belli ölüm ritüellerini oluşturmuştur.

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA ÖLÜ GÖMME UYGULAMALARI

Hristiyanlığın ilk zamanlarında hijyen kanunları baskın olduğu için mi yoksa pagan ölü gömme uygulamalarında nekropolis alanlarının sur duvarının dışına yapılması geleneğinden etkilenildiği için midir ki ölen bireyler şehir dışında bulunan mezarlık alanlara defnedilmiştir²⁵. Hristiyanlığın ilk kabul edildiği yıllarda Paganlarla Hristiyanların aynı mezarlık alanlarını paylaşıp paylaşmadığı konusunda Mark J. Johnson “Pagan-Christian Burial Practices of the Fourth Century: Shared Tombs?” adlı makalesinde bu sorunsalı ele almış, cenaze törenlerine ilişkin Roma hukuku ve kilise kararnameleleri incelendiğinde, Pagan ve Hristiyan cenazelerinin zorla ayrılması için hiçbir yasal dayanak gösterilmediğini ifade etmiştir. Ayrıca Johnson, kilisenin bunu yasakladığına dair somut bir belge olmadığını ifade eder²⁶.

Geç Antik Çağ'da, bir yandan şehirlerin çıkış yollarında bulunan Pagan nekropolis alanları uygulamasının sürekliliği görülürken, sur içindeki günlük yaşamın devam ettiği kent merkezleri ile mezarlıklar eşzamanlı olarak ayrılmış; diğer yandan da *martyr* kültürüyle birlikte şehirlerin içindeki kutsal gömüt alanlarının oluşmasıyla bu alanlar kademeli olarak mezarlık alanlarına dönüşmüştür²⁷.

Geç Antik Çağ boyunca, pagan ölü gömme adetlerinden yavaş yavaş uzaklaşıldığını ve geleneksel extramural nekropolis alanlarından intramural nekropolis alanlarına geçildiği görülmektedir²⁸. Din şehidi olarak saygı gören bireylerin mezarlarının yanına veya yakınına gömülme isteği 4. yüzyıldan itibaren artmıştır. Birçok kentte bakireler, keşişler ve ruhban sınıfı mensupları şehit mezarlarının yanına gömülmüşlerdir. Böylece ölümlerin kentleriyle, yaşayanların kentleri iç içe geçmiştir. Pagan dünyasında yasak olan bu uygulama, Hristiyanlık uygulaması olarak yeni bir gömme pratiği tarzında ortaya çıkmıştır.

4. yüzyılın sonlarına doğru gizli saklı yeraltına, katakomblara yapılan mezarlar terk edilmeye başlamıştır. Katakombaların ve yeraltı şehirlerinin yerine şehir surlarının içine, kiliselere veya mezar şapellerine gömütler yapılmaya başlanmıştır²⁹. Diğer bütün dinlerin, ölümü şehirlerinin dışında tutmasına karşın *martyr* kültürüyle beraber her şehir kendi ölüsünü üretmeye başlamıştır.

24 Akçay 2017, 4.

25 Stewart 1954, 128.

26 Johnson 1997, 37-59.

27 Fontaine 1989, 1,152.

28 Poulou Papadimitriou 2012, 377.

29 Davies 1999, 193.

Hristiyanlıkta ölüm konusuna yaklaşım, pagan inancına göre temelde farklı olmasına rağmen birçok uygulamayı Yunan ve Roma dünyasındaki paganizmden almıştır. Geç Antik Çağ'daki Hristiyan inancındakilerin ölüm ile ilgili uygulamalarının, hazırlıklarının, törenlerinin, ölünün defininin ve ölü için yapılan anma törenlerinin kökü, Pagan inancının olduğu Yunan ve Roma dünyasıyla Yahudi kültürlerine dayanmaktadır³⁰. Pagan geleneklerine aşırı derecede agresif bir tutum sergileyen kilise, daha sonraları çoğu uygulamayı “Hristiyanlaştırarak” legal hale getirmiştir.

Aslında Geç Antik Çağ Hristiyan dünyasının ölümüne yaklaşım biçimi Pagan dünyasından temelde farklıdır. Hristiyanların kıyamet gününde İsa tarafından yeniden canlandırılacakları düşüncesi, onların ölü kültürünün en önemli nosyonudur. Bu sebeptendir ki cansız beden mahşer gününe kadar çok iyi korunması gerektiği inancı hâkim olmuştur. Bu yüzden paganların en önemli ölü gömme uygulaması olan kremasyon uygulamasına şiddetle karşı çıkmışlardır. Hristiyanlıkta kıyamet günü geldiğinde cansız beden ruhuyla birleşecek, tekrar canlanacak düşüncesi hakimdir. Ölülerini yakma fikrini, bedenlerinin tekrar dirilmesine engel olacağı korkusuyla asla kabul etmemişlerdir³¹. Hristiyanların bu inançlarından Paganlar da etkilenmiş olacaklar ki ilk Hristiyanlara tekrar dirilme günü geldiğinde, canlanacağı bir beden bulamamaları için türlü işkenceler yapmışlardır³². Belki de Hristiyan inancına sahip insanlar, ölü bedenleri tekrar canlanacağı güne kadar rahat bir şekilde korunmalarını sağlamak amacıyla yanlarından, şehir merkezlerinden ayırmamış, üstü kapalı bir mekân içerisinde bekletmeyi tercih etmiş olabilirler.

Geç Antik Çağ'daki Hristiyan dünyasında ölümüne ilişkin ritüeller “ölüm anı” ile başlar. Ölümü yaklaştığı anlaşılan kişi vasiyetini tamamlar, bireyin yakınları çağrılır ve “ölüm müjdecisi” olarak papaz gelip günah çıkartıp komünyon ekmeğini verir. Bazı önemli kişiler ölüm anı gelince kiliseye götürülme isteğinde bulunmuştur. Uzes Piskoposu Firminius'un (522) biyografisinde, ölüm zamanının geldiğini anlayınca kendisini kutsal litürjinin yapıldığı kiliseye götürmelerini söylediği ve orada komünyon ekmeği yedikten sonra ruhunu teslim ettiği yazar³³. Aynı şekilde Gap Piskoposu Arriginius'un biyografisinde de Aziz Eusebius'un (601) kilisedeki ölüm döşeginde, komünyon ekmeğini yuttuktan sonra öldüğü anlatılmaktadır³⁴.

Ölen kişi halktan ise tüm cenaze hazırlıkları ölü evinde yapılırdı. Eğer ölen kişi bir din adamı ise cenaze hazırlıkları manastırdaki hücrelerinde olurdu. Aziz Nikon'un biyografisinden öğrendiğimiz kadarıyla Aziz Malekenos'un (10. yüzyıl) öleceği anlaşıncı manastırdaki hücrelerinde toplanılmış, ölüm gerçekleşince *pro-*

30 Rush 1941, ilgili bölümler.

31 Rush 1941, 248-250.

32 Rush 1941, 252.

33 Rush 1974, 26.

34 Rush 1974, 27.

thesis için gerekli hazırlıklar yapılmıştır³⁵. Eğer ölen kişi imparatorluk ailesinden veya ruhban sınıfından ise hazırlıklar, imparatorluk sarayında yapılmıştır³⁶.

Ölümden sonraki hayatta tekrar dirileceği inancından dolayı cansız beden dikkatli bir şekilde gömme işlemine hazırlanmalıdır. Gömülmeden önce hazırlıklar genelde ölü evinde ya da kişinin önemine göre kilisede yapılmıştır. Ölü beden, ilk önce alçak bir sekiye düz bir şekilde yatırılır, ruhun boşalttığı bedene ecinnilerin³⁷ girmemesi için ilk önce ağız kapatılır (synkleiein), sonra alt çene düşmemesi için bağlanır ve sonra da gözler kapatılır (kalyptein). İncil’de yazan, Hz. İsa’nın çarmıhtan indirildikten sonra cansız bedeninin mür ve öd yağı ile yağlanması³⁸ örneğinde olduğu gibi ölen kişinin bedeni yıkanır (apoplysis) ve mür ile ovulurdu. Tanrının huzuruna temiz çıkılmasını amaçlayan bu uygulama, Antik Yunan ve Romada da vardır. Cenazenin yıkanması, yağlanması, gözlerinin ve ağzının kapatılması, giydirilmesi ve sonra bir sedye üzerinde sergilenmesi gibi uygulamaları Homeros’un *Illias* Destanı’nda anlattığı *Patroklos*’un cenaze hazırlık mitinde de görmekteyiz³⁹. Manolis Andronikos, 1968 yılında yayınladığı “Totenkult” adlı çalışmasında *Ilias* Destanı’nı referans alıp, Yunan dünyasındaki cenaze hazırlıkları ve defin işlemlerini on dört aşamaya ayırmıştır⁴⁰

Ölü bedeninin yıkanması ve yağlanmasını Roma dinindeki cenaze hazırlık ritüelinde de görmek mümkündür⁴¹. Ölü beden kefeneye sarılmadan hemen önce ölünün elleri cinsiyetine göre şekillendirilmiştir (Fig. 2). Cinsiyete göre şekillendirme ifadesi ile anlatılmak istenen ölen kişi eğer erkekse ellerinin karın üzerinde, eğer kadınsa ellerinin göğüs üstünde birleştirilmesidir⁴²(Fig. 3). Kol yönlendirmeleriyle ilgili olan bu pozisyon Er Hanedanlar Dönemi’ne tarihlendirilen Sümer tapınaklarında ve Eski Babil Dönemi kentlerinde ele geçirilen abid heykellerinde görülmektedir⁴³. İslam dininin beş şartından biri olan namazda gerçekleştirilen “kıyam” pozisyonunu hatırlatmaktadır⁴⁴. Yahudilerin, günümüz Ortodoks Süryanilerinin ve Gagavuzların, kıyam pozisyonuyla dua ettikleri bilinir. Bireyin elleri-

35 Sullivan 1987, 157.

36 Akyürek 2010, 170.

37 Kötü ruh

38 Matta Bap. 26:12; Yuhanna Bap. 19:40.

39 Patroklos’un cenaze hazırlıkları için bkz. Homeros *Illiad*. XVIII 22 ve 315 vd; XXII 5 vd.; 130 vd. Su ile yıkanıp yağlanması için bkz. *Illiad*. VII 425; XVI 671; XVIII 350-351; XXIV 43 vd.; 68, 583. gözlerin ve ağız kapatılması bkz. Homeros *Odys*. XI 426; XXIV 296, cesedin giydirilmesi için bkz. Homeros *Illiad*. VI 416 vd.; X V I 671; X V I I 350 vd.; X X I V 580, 600.; Homeros *Odys*. X X I V 67 ve bir sedye üzerinde teşhir edilmesi için bkz. Homeros *Illiad*. XXIII 25; XXIV 600.

40 Andronikos 1968, 23.

41 Libitinarii adı verilen görevliler tarafından, ölüm olayı gerçekleşikten sonra ceset yatağından indirip, yere yatırdıktan sonra ölü bedeni yıkayıp yağlanmaktadır Akçay 2017, 125.

42 Kara 2013, 70.

43 Müller 1974, K Lev. 215-218, 226-227, 313, 333

44 Sifil 2002, M 514-515.

ne, ait olduğu cinsiyete göre pozisyon verilmesi 3. yüzyılda başlamış olup devam eden süreçte Orta Çağ içlerine değin sürdürülmüş bir uygulamadır⁴⁵.

Fig. 2: Ölü bedeninin kefenlenmesi⁴⁶

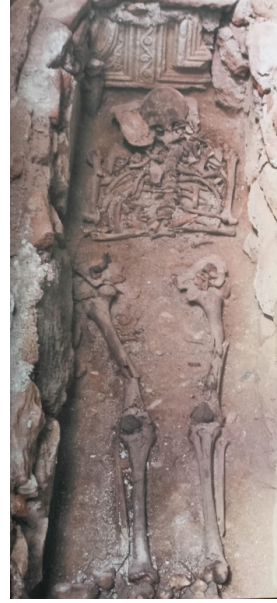

Fig. 3: Ceset kollarının şekillenmesi⁴⁷

İncil'de geçen "O vakit İsa'nın bedenini alıp Yahudiler'in gömme adeti gibi keten bezlerle sardılar"⁴⁸ cümlesindeki gibi ölü beden yıkanıp yağlandıktan sonra *prothesis* töreni için giydirilmesi gerekmektedir. Cansız bedenün uzun şerit halindeki keten bezlerle sarılmasıyla *lazaroma* işlemi gerçekleştirilir. "*Lazaroma*" sözcüğü, beyaz keten kumaşla sarılarak gömülmüş Lazarus'tan gelmektedir⁴⁹. İsa'nın canlandırdığı *Lazarus*, sanatsal betimlemelerde kefenle sarı bir şekilde verilmektedir⁵⁰ (Fig. 4). Ölü bedene uygulanan *lazaroma* işleminden sonra ölünün üzerine kurdeleler ve çelenkler konulurdu. Pagan Roma ölü gömme uygulamalarında da kefenlenmiş beden, "*lectus funebris*" adı verilen, özenle hazırlanmış yatağa yatırıldıktan sonra üzeri çiçekler, kurdeleler ve çelenklerle süslenmektedir⁵¹ (Fig. 5).

45 Minchev 2007, K 58, fig. 3-4.

46 <https://www.dong.world/2020/08/the-royal-museums-of-turin-1-2-the-royal-palace-holy-shroud-chapel-and-royal-library/>

47 Öztürk-Kavaz 2012, Res. 79.

48 Yuhanna Bap. 19:40.

49 Yuhanna Bap. 11:14.

50 Akyürek 1995, 20 dip.not. 687.

51 Akçay 2017, 125.

Paganizmdeki lahitlerin ya da mezar stellerinin çokça görülen çelenk ve girland bezemesiyle süslenmesi bu uygulamanın temeli olmuş olabilir⁵².

Cansız bedenın yıkanıp yağlanmasıdan sonra bezlerle sarılması, bedenın sıkıca, dimdik durabilmesi ve bozulmaması için alınan bir tedbirdir. Homeros'ta ölünün çıplak olarak gömülmesi ölüye karşı yapılan bir saygısızlık olarak geçmektedir⁵³. Pagan Roma İmparatorluğu'nda ise özellikle varlıklı ailelerin zenginlik gösterisine dönüşmüştür. Hristiyan Roma İmparatorluğunda ise bu uygulama başlangıçta kilisenin çok eleştirdiği bir durumken sonraları Hristiyanlaşarak, kilise litürjisine eklenmiştir⁵⁴. Örneğin Ioannes Khrysostomos, ölülerin değerli kıyafetler giymemesini, gidecekleri yerde onlara ihtiyaçları olmadığını savunmuştur⁵⁵. Ölü bedene en uygun, en güzel giysileri giydirerek *prothesis* töreninde sergilemek ve daha sonra bu giysilerle gömmek Hristiyanlıkta bir gelenek halini almıştır⁵⁶. Bu durumu Nyssalı Gregorios ve Selanikli Aziz Symeon anlatmaktadır⁵⁷.

Fig. 4: Lazarus'un kefenle sarılı betimi⁵⁸

Fig. 5: Lectus funebris⁵⁹

Eller cinsiyetine göre şekillendirilip beden kefenlendikten sonra *prothesis*⁶⁰ töreni için naaş açık bir tabuta yerleştirilirdi. Kiliseye taşınması yürüyüş alayı eşliğinde gerçekleştirilmekteydi (Fig. 6). Bu yürüyüş alayı seremonisi Paganlardaki cenaze törenlerinde de var olan bir ritüeldir (Fig. 7)⁶¹.

52 Şahin 1996, 147-148.

53 Hom.Iliad, 18/352-353; 24/558; Hom. Ody., 2/96-102; 19/142; 24/132.

54 Akyürek 1995, 179.

55 Kyriakakis 1974, 50.

56 Hapgood 1922, Appendix B, 609.

57 Bu uygulamanın 15. yüzyılda da sürdüğünü göstermektedir bkz. Rush 1941, 129; Kyriakakis 1974, 44.

58 <https://media.ascensionpress.com/2014/04/10/christ-tomb-raider/>

59 Hatereii aile mezarına ait bir kabartma Akçay 2017: 127.

60 Hellence'de "sunuş" anlamına gelen ve politeist inançlardan beslenen bu pratikte, cenaze yakınlarına gösterilir ve bireye son bir veda öpücüğü verilir. Fedwick 1976, 145 vd.; Toksoy 2007, 230-236.

61 Aquila Müzesinde bulunan Amiterium kabartmasında cenaze alayının işlendiği güzel bir örnektir Akçay 2017: Res.80; Roma dünyasındaki cenaze alayı için bkz. Akçay 2017, 127.

Fig. 6: Hıristiyanlık cenaze yürüyüş alayı⁶²

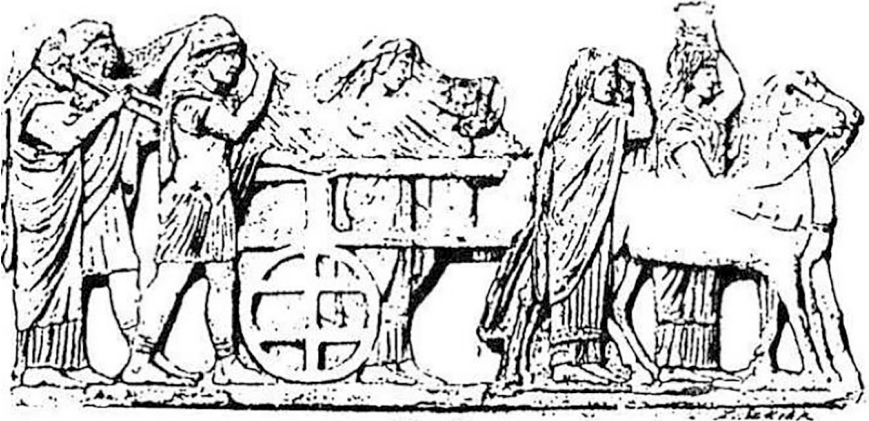

Fig. 7: Paganlardaki cenaze yürüyüş alayı⁶³

Pagan kültüründeki meşaleler yerini mumlara, mızıkacılar ise yerini ilahi okuyanlara bırakmıştır. Hıristiyan imparatorluğun erken dönemlerinde cenaze alayına eşlik eden paralı ağıtçılar görülürken, daha sonraları cenaze alayının önünde bir Meryem ikonası ve mumlar taşınmaya başlanmıştır (Fig. 8).

62 <https://calenda.org/385234?file=1>

63 Kızıl 2017, Res. 79.

Fig. 8: Hristiyan cenaze alayında taşınan Meryem ikonası⁶⁴

Her ne kadar Hristiyanlık teolojisinde ölüm kurtuluş olarak görülse de tüm bu hazırlıklar esnasında ölen kişinin yakınları tarafından tıpkı Paganlar da olduğu gibi ölen kişiye övgülerle ağıtlar yakma alışkanlığı devam ettirilmiştir.

Yürüyüş alayıyla birlikte *prothesis* töreni için kiliseye getirilen naaş, gömülmeden önce yakınlarının ona vereceği son veda öpücüğü olan *asposmos* uygulaması için yüksek bir sekinin üzerine yatırılır ve böylece *prothesis* töreni başlamış olurdu. Halktan sıradan insanların *prothesis* töreni genellikle evlerinde yapılırken kiliselerde de yapıldığı bilinmektedir⁶⁵. İmparatorluk ailesi üyeleriyle piskoposların *prothesis* törenleri kiliselerde yapılırdı. Rahiplerinki ise manastırlarda düzenlenirdi (Fig. 9)⁶⁶. Kilisedeki *prothesis* töreni, sıradan vatandaş için kiliselerin *narteks* bölümlerinde, ruhban ya da imparatorluk mensupları için *naos* bölümlerinde yapılırdı⁶⁷.

64 https://www.oodegr.com/tourkika/eortes/kyriaki_orthodoxias.htm

65 Kyriakakis 1974, 44.

66 Akyürek 1995, 180.

67 Akyürek 2010, 170.

Fig. 9: Kilisede düzenlenecek cenaze törenine hazırlık⁶⁸

Bu törenlerde eğer ölen kişi erkek ise cenazesi, apsinin soluna, kadın ise cenazesi apsinin sağına yerleştirilirdi. Yüksek mertebeli bir din adamı olması durumunda ise göğsüne konulan kutsal kitapla birlikte cenaze, sunak masasının önünde, tabutun dört bir tarafı haç oluşturulacak bir şekilde, diriliş ve gelecekteki sonsuz yaşamı temsil eden mumlarla çevrelenirdi⁶⁹. Açıkta bulunan başın alın kısmına üzerinde *deesis* (yakarış betimi) betimi bulunan bir bez şerit yerleştirilirdi. *Deesis* sahnesi Meryem ananın ve vaftizci Yahya'nın tüm insanların affi için yakarışlarını tasvir eden bir betim olduğu için ölüm kültürüyle alakalı olarak çok kullanılmış bir temadır⁷⁰. Tabut, yüzü Hz. İsa'nın tüm ölüleri diriltmek için geleceği yön olan doğuya bakacak şekilde yüksek bir kaide üzerine yerleştirilirdi. Khrysostomos'un "*Tabutu doğuya bakacak şekilde yerleştirdik, böylece gelecek olan dirilişi işaret etsin*"⁷¹ sözlerinden de anlaşılacağı gibi bu durumun gelecekteki diriliş beklentisi için olması muhtemeldir. İlahi yazarı Aziz Ioannes'in de dile getirdiği "*Gelin kardeş-*

68 https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:The_funeral_procession_of_Jean_II.jpg

69 Akyürek 2010, 170.

70 Akyürek 2010, 171.

71 Kyriakakis 1974, 55.

ler, haydi ölüye son öpücüğümüzü verelim ve tanrıya şükürlerimizi dile getirelim⁷²” cümlesinden *prothesis* sırasında ilahiler okunduğunu anlamaktayız. *Prothesis* töreni sırasında ölünün yatırıldığı yatağın dört kenarına haç formu oluşturacak şekilde yerleştirilen mumlar yakılırdı. *Prothesis* törenine katılanlar kiliseye ilahi ışığı ve sonsuz yaşamı temsil eden mum taşırlardı⁷³. Daha sonra kilisedeki törenin son süreci olan *aspasmos* uygulamasına geçilirdi. Ölüye veda için yapılan bu törende akrabalar ve yakınlar sırayla tabutun önünden geçip veda öpücüğü (*aspasmos*) kondururlardı. Veda öpücüğü geleneği Pagan dünyasında da olan bir gelenektir⁷⁴.

Yukarıda sözü edilen kiliseler içinde düzenlenen *prothesis* töreninin görsel olarak sunulduğu, kilise duvarlarına betimlenmiş *prothesis* sahnelerinin yer aldığı freskolar bulunmaktadır. Tamamıyla ritüel amaç güden *prothesis* sahneli betimler, 14. yüzyılda kiliselerin ikonografik programı içerisine girmiştir⁷⁵. Bu sahneler, Meryem’in ölümünü anlatan “*koimesis*” sahnesini temel alarak gelişmiştir⁷⁶. Yunanistan Meteora Bölgesi’ndeki Barlaam Manastırı’nda Meryem’in ölümünün anlatıldığı sahnede, kefenlenmiş Meryem yüksek bir sekide ve başının altına bir yastık konmuş vaziyette yatmaktadır. Yattığı sekinin başına ve sonuna birer mum konmuş, çapraz duran ellerinin arasına da İsa ikonu yerleştirilmiş olarak betimlenmiştir. Yatağının etrafını çevreleyen rahipler *aspasmos* uygulamaktayken, bir rahibin de tütsü yaktığı görülmektedir⁷⁷. Geç tarihli bir örnek olmasına rağmen bu duvar resmindeki başlıca imgeler, erken yazılı kaynakların bahsettiği *prothesis* törenlerinin öğelerini doğrular vaziyettedir. Ve bize *prothesis* törenini görsel açıdan görebilme imkânı vermektedir⁷⁸.

Kilisede gerçekleşen *prothesis* ve *aspasmos* uygulamalarından sonra naaş, eğer kilise dışında bir alana gömülecekse cenaze alayı eşliğinde defnedileceği yere, eğer kilise içindeki bir bölüme gömülecekse, kilise içinde defnedileceği bölüme taşınmıştır (Fig. 10)⁷⁹.

72 Hapgood 1922, Appendix B, 389.

73 Hapgood 1922, 610.

74 Paoli 1992, 128.

75 Walter 1982, 137; Akyürek 1995, 183.

76 Mitrović et al. 1931, 134-174.

77 Martin 1951, 217-225; Akyürek 1995, 184.

78 Akyürek 1995, 184.

79 Akyürek 1996, 82.

Fig. 10: Defin hazırlığı⁸⁰

Entepihos adı verilen, ölünün mezara yerleşmesi işleminde ölü bedeninin başı her daim Hz. İsa'nın doğduğu ve öldüğü yer olan Kudüs'e, yani doğuya bakacak şekilde konumlandırılır; bir lahitse lahitin içine konur, basit toprak gömü olarak planlanmışsa toprağa yatırılarak gömülürdü⁸¹. Akabinde mezar başında bir yakını konuşma (*epitaphios logos*) yapardı. Ölünün ardından yas tutma süresi yasalarla dokuz gün olarak belirlenmiştir. Ölümün ardından üçüncü, dokuzuncu ve kırkıncı günlerde⁸² anma (*panikhid*) merasimleri yapılırdı. Ruhun bedenden ayrılışını aşamalandıran bu Pagan kökenli anma törenleri, Hristiyanlar tarafından da benimsenmiş hatta günümüzdeki İslam inancında da sürdürülmektedir.

Pagan ölü gömme uygulamalarında mezara konan kandil, Hristiyanlıkta sonsuz yaşamı aydınlatma anlamına gelen, tabağa dikilen muma dönüşmüştür. Mezarın başına mum ve "*kollyba*" denilen sepet bırakılırdı. Bu sepetin içine filizlenip tekrar meyve vermesi için toprağa gömülmek anlamına gelen buğday, sonsuz yaşamın tatlılığına atıfta bulunan bal ve kuru üzüm konulurdu. Pagan geleneğine göre gömme ritüelinde ölenin yakını ilk olarak saçından bir tutam koparır ve ardından mezara sulandırılmış şarap ve parfüm saçardı⁸³.

80 <https://members.ancient-origins.net/articles/relics>

81 Abrahamse 1983, 131.

82 Akyürek 1995, 172.

83 Alexiou 2002, 7.

Hristiyanlıkta ise ölüye genel adı ile *enagismata* denen süt, bal, su, şarap, kereviz, *pelanos* (et, bal ve sıvı karışımı) ve *kollyba* (kuru ve taze meyveler) sunulurdu⁸⁴. Bu geleneğe göre Aizanoi ince cidarlı kâsesi kullanılarak ölene *enagismata* yapılmış ve olasılıkla *kollyba* yani kuru ve taze meyveler veya süt/şarap sunulmuştur⁸⁵. Bunların dışında kökeni Pagan inancına dayalı olan; mezar başında veya kiliselerde yemek ziyafeti geleneği, Hristiyanlaşmış bir devamlılık halinde *euharista* (ekmek şarap ayini) ayini ile sürdürülmüştür.

SONUÇ

Geç Antik Çağ, birçok Pagan uygulamanın aslında tam anlamıyla değişmediği, sadece yeni dinin etkisiyle yeni eklemelerin yapıldığı bir çağdır. Köklü değişimin en çok kendini gösterdiği alan ise dini mimaridir. Değişen dinle birlikte dini mimaride gösterişli öğelerle dekore edilmiş, tanrılara adanmış tapınaklar yerine basit bir plâna sahip olan bazilikal planlı kiliseler ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen dönemdeki bu benzersiz ve büyük dinsel değişimin sonucunda 4. yüzyıla gelindiğinde imparatorluk sakinlerinin yarısından fazlası bu değişime ayak uydurmuştur. Paganizmden Hristiyanlığa geçiş hızlı gibi görünse de Pagan Yunan-Roma kültüründen ayrılış görüldüğü kadar kolay olmamış, halkın her sınıfından insan grupları, eski alışkanlıklarına ve inançlarına tutunmakta ısrarcı davranmışlardır. Ölümü algılama, ölüme karşı yaklaşım yeni dinin etkisinde değişmiştir. Geç Antik Çağ'da Hristiyanlığı yeni benimsemiş olan toplumun ölüm algısında, ne Yunan kültüründe olduğu gibi tekrar öldüğü coğrafyaya veya gömüldüğü mezara geri döneceğine inanılmış ne de Roma dininde olduğu gibi ölümü hiçlikle bir tutan bir inanış var olmuştur. Geç Antik Çağ'daki Hristiyan toplum ölümü; mahşer gününde Hz. İsa'nın ölen insanları dirilteceği, canlanan ruhun tekrar eski bedenine döneceği zamana kadar bekledikleri, geçici bir uyku olarak kabul etmiştir. Ölümü bu fakir dünyasından bir nevi kurtuluş olarak algılamıştır. Bu ölüm algılarının sonuçlarından biri de mezarlık alanlarını tanımlayan kelimelerde kendini göstermiştir. Mahşer günü Hz.İsa tarafından tekrar aynı bedenle diriltileceklerine dair olan inanç, cansız bedenleri daha iyi muhafaza etme tutumunu geliştirmiş ve böylece intramural gömüt tarzını uygulamaya başlamışlardır⁸⁶. Hatta tekrar aynı bedende canlanacaklarına dair olan bu inanç, kremasyon gömüt uygulamasının terk edilme sebeplerinden biri olmuş olabilir.

Hristiyan toplum, ölüme yaklaşım konusunda Yunan-Roma kültürlerinden ayrılmış görünmesine karşın Pagan cenaze ve mezar uygulamalarından kopamamıştır. Örneğin ölen kişinin cenaze hazırlıkları kapsamındaki uygulamalar arasında yer alan cansız bedenın yıkanması, yağlanması, gözlerinin ve ağzının kapatılması,

84 Alexiou 2002, 7.

85 Özer-Doksanaltı 2017, 290.

86 Bahsi geçen konu ile detaylı bir çalışma yazar tarafından hazırlık aşamasındadır.

giydirilmesi, *lazaroma* (kefenleme) işlemi uygulanması ve sonra etrafına çiçekler konulup, kurdelelerle ve çelenklerle süslenen bir sedye üzerinde sergilenmesi gibi pratikleri, Pagan ölü gömme uygulamalarında da görmekteyiz. Ek olarak Pagan toplumun ölü gömme adetlerinin vazgeçilmez uygulamalardan olan cenaze alayı, ağıtlar yakan topluluk, beden gömüldükten sonra mezara takdim edilen sunular ve ölüye düzenlenen anma programları gibi uygulamaları, Hristiyan ölü gömme geleneklerinde görebiliriz.

Prehistorik Çağlar'dan bu yana süreç içerisinde değişen ölü gömme gelenekleri, her dönemde olduğu gibi Geç Antik Çağ'da Hristiyanlığın kabulüyle birlikte kendi inanç ekseninde şekillenerek ilerlemiştir. Tek tanrılı inanç, Pagan mirasını büyük ölçüde reddetse de pek çok Pagan ölü gömme geleneğinin Hristiyan anlamlar yüklenerek devam ettirildiğini göstermektedir.

Çıkar Çatışması

Yazar, makale kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmadığını ifade etmiştir.

Etik

Bu makale, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanmış olan "Anadolu'da Bulunan Geç Antik Çağ Mezar Tipleri ve Dini Mimari ile olan İlişkileri" başlıklı tezin bir bölümünden üretilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abrahamse 1983, Abrahamse, D., "Rituals of Death in Everyday Life in the Middle Byzantine Period, Byzantine Studies Conference, 59-60.
- Akçay 2017, Akçay, T., Yunan ve Roma'da Ölü Kültü, Ankara.
- Akyürek 1995, Akyürek, E., Kariye Parekklesion Bir Mezar Şapelini Programının Yorumlanması, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi. İstanbul.
- Akyürek 1996, Akyürek, E., Bizans'ta Sanat ve Ritüel, Kariye Güney Şapelinin İkonografisi ve İşlevi, İstanbul.
- Akyürek 2010, Akyürek, E., "Bizans Toplumunda Ölüm", Bizantion'dan İstanbul'a. Bir Başkent'in 8000 Yılı, (ed. N. Başgelen), İstanbul, 166-177.
- Alexiou 2002, Alexiou, M., The Ritual Lament in Greek Tradition, New York.
- Andronikos 1968, Andronikos M., Totenkult, Göttingen.
- Bowersock et al. 1999, Bowersock, G., Brown, P., Grabar, O., Late Antiquity A Guide to the Postclassical World, Cambridge.
- Brown 1974, Brown, P., "Mohammed and Charlemagne by Henri Pirenne". *Daedalus* 103, 25-33.
- Brown 2017, Brown, P., Geç Antik Çağ'da Roma ve Bizans Dünyası, (trans. T. Kaçar), İstanbul.
- Çetinkaya 2011, Çetinkaya, H., "Roma ve Bizans İmparatorluklarında Ölüm Algısı ve Mezar Türleri", Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3,18-38.
- Davies 1999, Davies, J., Religion in the First Christian Centuries Death, Burial in the Religions of Antiquity, London-New York.
- Deckers - Serdaroğlu 1993, Deckers, J. G. - Serdaroğlu Ü., "Das Hypogäum bei Silivri Kapı in Istanbul", *Jahrbuch für Antike und Christentum* 36, 140-163.
- Fedwick 1976, P. Fedwick, P.J., "Death and Dying in Byzantine Liturgical Traditions", *Eastern Churches Review*, 8, 152-161.

- Fontaine 1989, Fontaine, J., "Discussion", ACTES of the 11th International Congress of Christian Archaeology, 152-213.
- Hapgood 1922, Hapgood, I. F., Service Book of Holy Orthodox-Catholic Apostolic Church, New York.
- Homeros, Illiada, (trans. A. Erhat- A. Kadir), İstanbul 1992.
- Homeros, Odysseia, (trans. A. Erhat- A. Kadir), İstanbul 2002.
- Hökelekli 1991a, Hökelekli, H., "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikoloji", Uludağ Üniversitesi-İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3, 3, 151-165.
- Hökelekli 1991b, Hökelekli, H., "Ölümlle İlgili Tutumlar ve Dini Davranış", Journal of Islamic Research, 5, 2, 83-91.
- Johnson 1997, Johnson, M.J., "Pagan-Christian Burial Practices of the Fourth Century: Shared Tombs?", Journal of Early Christian Studies, 5, 1, 37-59.
- Jones 1964, Jones, A. H. M., The Later Roman Empire 284-602, A Social, Economic and Administrative Survey, Oxford.
- Kaçar 2018, Kaçar, T., "Geç Antik Çağ Tartışmaları Bir Revizyon Önerisi Olarak "Birinci Bin Yıl" Cedrus, VI, 519-534.
- Kara 2013, Kara, O., "Antalya Müzesi Müdürlüğü Başkanlığı'nda Perge Antik Kenti 2013 Yılı Kazıları", 23. Müze Kurtarma Kazıları Sonuçları, 427-449.
- Kızıl 2017, Kızıl, A., "Antik Dönem Yunan Dünyası'nda Ölüm Kavramı ve Bununla İlgili Bazı Betimler", Amisos, 2, 3, 32-65.
- Koch 2015, Koch, G., Türkiye'deki Geç Antik Dönem Merkezleri ile Birlikte Erken Hıristiyan Sanatı, (trans. A. Aydın), İstanbul.
- Kyriakakis 1974, Kyriakakis, J., "Byzantine Burial Customs: Care of the Deceased from Death to the Prothesis", The Greek Orthodox Theological Review, 19, 37-72
- Mango 2018, Mango, C., Bizans Yeni Roma İmparatorluğu, (trans. G. C. Güven), İstanbul.
- Marcone 2008, Marcone, A., "A Long Late Antiquity? Considerations on a Controversial Periodization", Journal of Late Antiquity 1/1, 4-19.
- Martin 1951, Martin, J. R., "The Death of Ephrem in Byzantine and Early Italian Painting", The Art Bulletin 33, 217-225.
- Marrou 1977, Marrou, H. I., Décadence romaine ou antiquité tardive? IIIe-VIe siècle, Du Seuil, Paris.
- Matta Bap., <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Mat.26> Accessed 01 March 2024.
- Meyendorf 1979, Meyendorf, J., Byzantine Theology: Historical Trends and Doctoral Themes, Newyork.
- Minchev 2007, Minchev, A., "Funerary practises and grave types of 2nd and 3rd C. AD in the Roman cemeteries of Marcinopolis, Devna, Bulgaria", Ed. S. A. Luca, Funerary Practises in Europe, before and after Roman Conquest (3rd century bc - 3rd century ad), acta terrae septemcastrensis VI-1.
- Mitchell 1999, Mitchell, S., "The Cult of Theos Hypsistos", Ed. P. Athassiadi- M. Frede , Pagan Monotheism in the Late Antiquity, Oxford, 81-148.
- Mitchell 2016, Mitchell, S., Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641, (trans. T. Kaçar), Ankara.
- Mitrović et al. 1931, Mitrović-Wratislav, L.- Okunev N., La Dormition de la Sainte Vierge dans la peinture Medievale Orthodoxe, Byzantinoslavica, 3, 134-174.
- Müller 1974, Müller, K. H., Handbuch Der Vorgeschichte, Band III, München.
- Özer - Doksanaltı 2017, Özer, E.- Doksanaltı, E., "Aizonai Kuzey Nekropolis'te Bulunan Bir Mezarı Anlamak, Okumak ve Yorumlamak: Herakles Mezarı", Cedrus V, 287-300.
- Öztürk - Kavaz 2012, Öztürk, N.- Kavaz, B., Erdek Zeytinliada Meryemana Manastırı, Bandırma.
- Poulou Papadimitriou - Tzavella 2012, Poulou Papadimitriou N.- Tzavella, E., Ott; "Burial Practices in Byzantine Greece: Archaeological Evidence and Methodological Problems for its Interpretation", Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe Archaeological and Historical Evidence, (ed. Salamon M.- Wołoszyn M.- Musin A.- Špehar P.), 377-428.
- Paoli 1992, Paoli, U.E., Rome: Its People Life and Customs London.
- Prienne 1984, H. Pirenne, Hz. Muhammed ve Charlemagne, (trans. M. Ali Kılıçbay), Ankara 1984.
- Riegl 1889, Riegl, A., Die ägyptische Textilfunde im k.k. österreichischen Museum. Allgemeine Charakteristik und Katalog, Viyana.
- Riegl 1901, Riegl, A., Die spätrömische Kunst-industrie nach den Funden in Österreich-Ungarn, Viyana.
- Robin 1950, Robin, L., Platon- Oevres Completes Phedon I, Paris.
- Rush 1941, Rush, A.C., Death and burial in Christian Antiquity. No. 1, Washington. 1941
- Rush 1974, Rush, A.C., "The Eucharist. Sacrament of the Dying in Christian Antiquity", The Jurist 34, 10-35.
- Sifil 2002, Sifil, E., "Kıyam" TDV İslâm Ansiklopedisi cilt.:25, 514.
- Stewart 1954, Stewart, C., "Early Christian, Byzantine and Romanesque Architecture", Simpson's History of Architectural Development, vol. 2, London.
- Sullivan 1987, Sullivan, D. F., The Life of Saint Nikon, Washinton.
- Şahin 1996, Şahin, N., "Beyaz Lekythos'lar Işığında Atina'da Ölü Kültü ve Ölüm İkonografisi", Arkeoloji Dergisi, IV, 143-167.

- Şahin - Başkaya 2017, Şahin, M.- Başkaya, H. S., "Nasıl Toprak Oluyoruz?", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10, 125-140.
- Şpidlik 1986, Şpidlik, T., *The Spiritually of the Christian East*, Michigan.
- Tek 2002, Tek, A. T., "Antik Literatür ve Yazıtlardan Örneklerle Roma Dünyasında Ölüm", Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Anadolu Sanat Dergisi, 12, 121-148.
- Toksoy 2007, Toksoy, A., "Yenikapı'da İnanç", Gün Işığında İstanbul'un 8000 Yılı, Marmaray, Metro, Sultanahmet Kazıları, (ed. Z. Kızıltan), İstanbul, 230-236.
- Walter 1976, Walter, C., "Death in Byzantine Iconography", *Eastern Churches Review*, 8, 113-127.
- Walter 1982, Walter, C., *Art and Ritüel of the Byzantine Church*, London.
- Weber 1905, Weber, A., *Histoire de la Philosophie Europeenne*, Paris.
- Veyne 1987, Veyne, P., "The Roman Empire", *History of Private Life from Pagan Rome to Byzantium*, (ed. P. Ariès-PVeyne- G, Duby) Massachusetts.
- Yuhanna Bap. <https://incil.info/kitap/Yuhanna/19> Accessed 01 March 2024.

Online Kaynaklar

- <http://www.pravoslavie.ru/foto/image5321.htm> Accessed 01 March 2024
- <https://www.dong.world/2020/08/the-royal-museums-of-turin-1-2-the-royal-palace-holy-shroud-chapel-and-royal-library/> Accessed 01 March 2024
- <https://media.ascensionpress.com/2014/04/10/christ-tomb-raider/> Accessed 01 March 2024
- <https://calenda.org/385234?file=1> Accessed 01 March 2024
- https://www.oodegr.com/tourkika/eortes/kyriaki_orthodoxias.htm Accessed 01 March 2024
- https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:The_funeral_procession_of_Jean_Ll.jpg Accessed 01 March 2024
- <https://members.ancient-origins.net/articles/relics> Accessed 01 March 2024